

JUAN GABRIEL VÁSQUEZ

A regény: a fehér térkép

Öt éve Salvador Gambia író társam meg én, nagy örömkre, nyilvános beszélgetést folytathattunk Carlos Fuenteszel, akinek nem egy műve új irányt szabott olvasói életünknek. A társalgás vége felé Gamboa megkérte Fuenteset, mondana öt regényt, amit mindenkinek el kellene olvasnia. Fuentes ekkor lassan kinyújtózta hosszú, zongoristához illő ujjait, amelyeket a kor és a kemény billentyűk kissé már göcsörtössé tettek, s megzengette sztentori hangját:

A Don Quijote, a Don Quijote, a Don Quijote, a Don Quijote és a Don Quijote.

Virginia Woolf azt mondja, ha évente újraolvassuk a Hamletet, és leírjuk a hozzá fűződő gondolatainkat, az ahhoz fogható, mintha az életrajzunkat írnánk, mert a nagy művek idővel változnak ugyan, mégis olyanok, akár a tükrök, megmutatják, mi hogyan változunk. A *Don Quijote* folyamatos olvasása során az elmúlt években arra a döbbenetes meggyőződésre jutottam, hogy a regény nem az, aminek egykor hittem, vagyis nem a legkiválóbb eszköz, melyet ember valaha is meg-, illetve kitalált önmaga megismerésére, hanem sokkal egyszerűbb a dolog: a regény legnagyobb találmánya maga az emberi lény. Más szóval (újabb megdöbbentő javaslat), a regény alkotta meg azt a módot, ahogyan vagyunk. A meg- vagy kitalálás szót használom, nem feledve, ami annyira tetszett Henry Fieldingnek, ennek a nagy Cervantes-örökösnek: a meg-, illetve kitalálás, latin eredetijét (inventio) tekintve, felfedezést jelent. Kitalálni valamit (mondják), amit mi, regényírók teszünk, nem más, mint felfedezni: felfedezük az emberit, felderítjük az emberi jelenség rejtett zónáit, elkalandozunk létezésünknek és tudatunknak azokra a helyeire, ahová másképp nem lehet eljutni, aztán visszatérünk és elmeséljük, mit találtunk: íme, ez a regény legfőbb erénye, ettől középpont, ettől helyettesíthetetlen.

De mit is jelent ez pontosan? Melyek ezek a helyek, ahová csak a regény érhet el? Képzelnék bele magunkat a világba, amelyben Cervantes a *Don Quijotét* írta. Sok dátum merült már föl a regény megírásának kezdetét illetően, ám a legvalószínűbb feltevés szerint e kezdet a XVI. század utolsó évtizedére eshetett. Az ezt megelőző száz évben világegyetemünk szinte a felismerhetetlenségig átalakult: felfedeztük, hogy Földünk sokkal kiterjedtebb – hiszen van rajta egy új, titkokkal teli földrész a tengeren túl –, emellett már azt is tudtuk, hogy a föld, amelyet taposunk, kering a Nap körül, és nem fordítva.

Kolumbusz és Kopernikusz felfedezései megingatták nem egy bizonyosságunkat, megcáfolták számos megcáfolhatatlannak hitt igazságunkat, amelyre egészen addig a magunkról alkotott képet építettük. Csak néhány felfedezés kellett, s a monolitikus, abszolút igazságok és elnyomott eszmék régi világa, értékrendje és hierarchiája repedezésnek indult.

Cervantes része ennek a felfordulásnak. Don Quijote, akárcsak Kolumbusz és Kopernikusz, új földrészt fedez fel. (Egy napon, 1600-ban Giordano Bruno meghal az inkvizíció máglyáján Itáliában, egyebek mellett azért, mert hitt benne, hogy más naprendszerek megléte is lehetséges; én mindig kedvettem leltem a gondolatban, hogy nagyjából ugyanekkor, Spanyolországban, már Cervantes is hitt egy földrészben, ahol addig senki sem járt.)

Nehéz nevet adni ennek a földrésznek, mivel Cervantes újdonsága sokrétű; de mikor azt mondtam, Don Quijote találta ki nekünk azt, ahogyan vagyunk, a regény két világformáló hatására utaltam, két rendkívül összetett szemléletváltásra, amelyet pallérozatlan és durva

dolog lenne néhány szóban összefoglalni. Mégis, két szó jut most eszembe, amelyek, akár a jéghegy csúcsa, éppen csak jelzik annak hatalmas tömegét (s említésükkor, noha restellini való, bevallom, a szükségszerű rövidítés szándéka vezet). Két szó, ahogy mondom: emberség és ironia.

Cervantes valamiféle viszonyulást kér tőlünk hőseihez, s ez a viszony forradalmi a prózában irt fikció történetében: sem a lovagregények, sem a Thomas Malory-féle kerekasztal-legendák, sem pedig az antik regények – Apuleius vagy Héliodórosz, példának okáért – nem igényelték tőlünk, hogy nagyon mélyen beleéljük magunkat férfiak és nők érzelmeibe, akik nem voltak istenek, sem nemesek, sem hősök, sem fantázia szülte teremtmények, mint az a szegény, számárrá változott Lucius.

Cervantes találmánya azt sugallja, hogy a közönséges, mindennapi ember, akit nap mint nap látunk, aki hétköznapjaink társa, mélységesen érdekes, de mélységei, érdekessége láthatatlan. Egyetlen igazi előzményt tudom csak említeni: Lazarillo Tormest. A pikareszk kópét, akinek elbeszélését az életről és a társadalomról rajzolt képe miatt indexre tették és az inkvizíció máglyáira vetették (már megint azok a máglyák!). És, való igaz, még ennél is tovább mehetünk: e nélkül az anonim könyv nélkül, a *Lazarillo* alapos elolvasása nélkül Cervantes nem tudott volna eljutni a *Don Quijoté*hez. A legfontosabb azonban az, hogy a Búsképű írója átveszi és látomássá alakítja a névtelen szerző megérzéseit; a világban létezés módjává: a beleélés módjává teszi.

Kundera *Az elárult testamentumokban* mond valamit, ami mindig is tetszett nekem: a nyugati társadalom szereti az emberi jogok társadalmának feltüntetni magát, holott az embernek, mielőtt jogai lettek volna, egyenként kellett megalkotnia és elfogadtatnia magát; ehhez azonban az európai művészetek hosszadalmas tapasztalatai kellettek. Mindenekelőtt a regény művészetéé, amely arra tanítja az olvasót, hogy kíváncsi legyen másokra, és próbálja megérteni a magáétól különböző igazságokat.

Igy is van: a regény teremti meg az egyéniség fogalmát. Ha érdeklődés ébred bennünk mások iránt, ha hozzászokunk, hogy megkíséréljük a miénktől eltérő igazságok megértését, a regény új teret nyit előttünk egyéni, de általpolgári életünkben is. A nagy görög tragédiák egy élethelyzet tanúivá avatnak bennünket, és a szereplők látható cselekedetei révén azt akarják, hogy félelmet és részvétet érezzünk, ahogyan azt Arisztotelész megfogalmazta. De sosem szűnünk meg kívülről szemlélni a helyzetet: amint mondom, mindvégig tanúi vagyunk mindannak, ami a másikkal történik. A regény forradalma, a regényé, amely belülről látatja a szereplőket, ebben a ma oly egyszerűnek látszó tényben ragadható meg: az olvasás során mi mi vagyunk, de egyben ők is; kívülről látjuk Raszkolnyikovot vagy Madame Bovaryt, de egyszersmind mi ők vagyunk, Raszkolnyikov vagy Madame Bovary. Az eredmény: önmagunkat fedezzük fel, s hozzá úgy, ahogyan még soha korábban; távoli s mégis bensőséges, egyszersmind előre teljességgel megmondhatatlan, meglepő szemszögből látunk a világra. A regény mondja el, hogy kik vagyunk.

A regények erkölcsi szondák. Sőtét, ismeretlen helyekre bocsátjuk fel őket; a tőlük, velük hozzánk érkező fényjelek a világ újfajta megtanulását teszik lehetővé számunkra, megfejthetjük összetettségét (a miénkkel együtt), megláthatjuk jellemünk kettősségeit, sokrétűségét, ingtagságát.

Ford Madox Ford ugyanezt állítja egyik csodálatos könyvében. Ford szerint a regény Diderot-val és nyomban

Krajcsovics Éva: Két állvány képpel

utána Stendhallal kezdi felismerni magát, vagyis azt, hogy mire képes, melyek főbb erényei, és meddig terjed hatásköre (cselekvési tere).

Ezen a ponton hirtelen nyilvánvalóvá vált, hogy a regény, mint olyan, képes és alkalmas rá, hogy mélyrehatóan komoly és sokoldalú viták tárgyaként tartsák számon, következőképp olyan eszközként, amely alkalmas az emberi jelenség mélyrehatóan komoly tanulmányozására.

Figyeljük meg, a ‚komoly’ melléknév s az őt kísérő módhatározó, a ‚mélyrehatóan’ ismétlődését. A Diderot-t és Stendhált elválasztó évtizedekben – a pontosság kedvéért *A mindenmindegy Jakab* és a *Vörös és fekete* között – a regény még küzd az elismertetéséért, a művészetek közt elfoglalt helyéért; még feszült a viszonya saját komikus forrásaival (Rabelais, a *Quijote*, a *Tristram Shandy*). És mégis, miként Henry Fielding a *Tom Jones* egyik helyén kinyilatkoztatja: „[...] táplálékunk, amit ajánlunk, nem egyéb, mint az emberi természet.” A regénynek még évtizedekre volt szüksége, hogy kiaknázza Fielding felvetését és felismerje, a maga mögött hagyott másfél évszázadban nem is tett semmi egyebet, hogy az-

után be is lássa: amit Diderot javasolt, alighanem magával a mibenlétével azonos.

De hadd térjek vissza Ford szóhasználatára.

Elsőként is: a regény és a sokoldalú megközelítés. Nem tudom, Ford gondolt-e Cervantes-re, amikor idézett sorait írta, de a regénynek ez az alapvető jellegzetessége, hogy egymással merőben ellentétes, mégis egyaránt érvényes eszmék és értékek terrénuma, ez a *Don Quijote* egyik nagy leleménye (ismét azok a nagy felfedezések!). Fordnak e pár szava egész világszemléletet sűrít, azt nevezetesen, hogy a világ, lényegét tekintve, regényes, hiszen a sokoldalú megközelítés a szerző kényszerű semlegességét igényli, a szerzőét, aki nem menti fel, de nem is ítéli el a szereplőit: az olvasó olyan területre téved, ahol, Kundera szerint, a morális ítélet felfüggesztetik és csak a megértés vágya vezérel bennünket. És valóban, ebben a sokoldalú beszédmódban nagyon is lehetséges, hogy a szerző eszméi, vélekedései, meggyőződése vagy előítéletei szükségszerűen zárójelbe tételnek, mellékesekek maradnak.

1872 januárjában Anna Sztjepanova Pirogov, Tolsztoj Jasznaia Poljana-i szomszédasszonya házasságtörő vi-

szonyba keveredett és a vonat elé vetette magát, miután a szeretője elhagyta. Tolsztojt annyira felkavarta az eset, hogy nyomban nekifogott az *Anna Karenina* megírásának, méghozzá abban a meggyőződésben, hogy az öngyilkosság az asszony bűnhődése volt, házasságtörése miatt. Am ahogy az író előrehaladt a regényben, a bűnös alakja óhatatlanul egyre nagyobbá, összetettebbé vált. Tolsztoj egyre mélyebben látott bele a hősnő lelkének szakadékaiba, férjének – a rend, az erkölcs, a keresztény értékek képviselőjének – figurája viszont mindinkább zsugorodott. Végül Anna morális nagysága kiáltó ellentétbe kerül Karenin megvetésre méltó közepszerűségével: Tolsztoj, a regényíró fölébe kerekedett Tolsztojnak, az erkölcsösöznek. A regény tisztábban és messzebbre lát a szerzőjénél.

Másodszor: a regény kutatómunka. A kutatás tárgya pedig az ember mibenléte, az ember 'esete'. „The human case”; ezt a kifejezést is szeretem. Az emberi, mint probléma, mint rejtély, misztérium; az emberi, mint sosem látott, felderítetlen, ismeretlen terület. Emlékirataiban Joseph Conrad (akinek a regényei melleleg formába öntötték Ford elképzelését a műfajról) elmesél egy epizódot a gyerekkorából, amikor úgy kilencéves lehetett. Afrika térképét nézegetve egyszer csak rábökött a földrészt közepét elfoglaló fehér foltra, amely a titokzatos ismeretlenséget jelképezte, és azt mondta magában: „Ha megnövék, elmegyek oda.”

Es meg is tette, nyilván. Negyedszázaddal később elutazott a Stanley- (ma: Boyoma-) vízesésekhez, végighajózott a Kongó folyón és naplóba foglalta emlékeit, tapasztalatait. Az utazás után kilenc évvel pedig megjelent Angliában egy három részletben közölt, sejtelmes című kisregény, *A sötétség mélyén*. A történet hőse egy férfi, aki felhőzik egy folyón, addig felderítetlen földre hatol be, hogy kimentse onnan valakit. Útja során felfedezések birtokába jut (erről a másik emberről és saját magáról); új ismeretei félelmetesek, de egyszersmind szükségszerűek. Ezt teszi minden értékes regény: feltérképez, felfedez egy addig felderítetlen tartományt, s az utazás eredményei kitöltik a térkép fehér foltjait. A fehérfoltos térkép az ember létezési módja, a titokzatos kontinens, amelyet a regény apránként felfedeztet, megvilágított minden egyes új hódításával, mi, olvasók pedig a kutatóhajó utasai vagyunk. Egész országrészek vannak a térképen, amelyek már nem fehérlelek, mert bejárták őket a nagy regények. A múlt csekélyebb mértékben ismeretlen, amióta Marcel beleáztatta madeleine-jét egy csésze teába; lényünk bizonyos zugolyai, többnyire a legrettegettebbek, már kevésbé fenyegetőek azoknak, akik belebújnak Dosztojevszkij egérlyukába, vagy egy asztalhoz ültek a Nagy Inkvizítorral. A *Per* megismertetett bennünket valami lidérces valósággal (de úgy is mondhatnám, valami valóságos lidércnyomással), amelyben még sosem vendégeskedtünk, és ugyanez történt a *Száz év magány* esetében: ezek határokat nyitó regények voltak, és gazdagították, kitérítették ismerős világotunkat. (És manapság, ha valaki felkiált, hogy ez egy karkai helyzet, vagy valaki szerint „ez tiszta mágikus realizmus”, nem is szükséges, hogy az illető olvasta legyen Kafkát vagy García Márquez, úgy is tudják, mire céloz.) Ha nincsenek ezek a regények, helyük, tereik máig rejtve volnának előlünk, máig nem volnánk képesek látni őket, vagy ha netán mégis feljűk tévednénk, nem ismernénk fel, hol vagyunk. És ettől sokkal szegényebbek volnánk.

Ismét Conrad: „Csupán az emberi képzelet által nyeri el igazságát a ténylegesen, letagadhatatlanul létező. Nem az invenció, a találékonyság, hanem a képzelet a művészet s egyben az élet legfőbb ura.” Conrad, persze, nem abban az értelemben használta az invenció szót, amint azt Fielding hagyományozta ránk, s amint én is használtam a

fentiekben. Ő mintha azt mondaná, a regényíró nem pusztán mesés történetek megalkotója; ami felhatalmazza, hogy művésznek tekintse magát, az a képzelőerő. Amit én még kiegészítenék egy jelzővel: az erkölcsi. Az erkölcsi képzelőerő nem egyéb, mint amikor valaki képes behatolni valaki más élethelyzetébe, érzelmi, lelki állapotába. Az erkölcsi képzelőerő a visszaadás, ami olyan, akár a kotta, a rajtunk kívül állók életének rendbe szedett hangjegyei, az olvasat, mások rejtélyeinek és titkainak, azaz láthatatlan dimenzióinak olvasata. Az erkölcsi képzelőerő képesség. Képesség arra, hogy odahagyjuk elvont, üres képzeletünket, amelyekbe döntéseinket szoktuk öltöztetni – a haza, az egyház vagy szekta, a párt, a forradalom, a nép, a haladás –, és felfedezzük valamely másik emberi lény konkrét tapasztalatát, valamely embertársunk konkrét, boldogságos, vagy épp szenvedésekkel teli tapasztalatát. Az irodalmi képzelőerő rákényszerít minket, hogy az elvontból a konkrétumba jussunk, és talán éppen emiatt áll olyan élesen szemben minden fanatizmussal és fundamentalizmussal.

A fanatizmus – legyen szó akár politikai rendszerekről, egyházakról vagy egyénekről – ellensége a regénynek; s attól tartok, az ellenszenv kölcsönös. A kényszerítő vágy, hogy a maszkok mögé lássunk, az élettitkok vadászata prózai, de csodálatosan emberi késztetés. Talán a mások rejtégetett dolgainak ismeretétől érzett elragadtatás a feltétele, hogy valakiből jó olvasó legyen, vagy hogy az illetőt bizonyos fajta irodalom kukkolóvá, vöyürré, indiszkrétté tegye. De tudom, a regényolvasók ezektől az indiszkrécióktól meg is fertőződnek, és a legszerecsesebb esetekben a leskelődésük azzá a kíváncsisággá válik, amiről Kundera beszélt. Erőfeszítéssé, hogy megértsük a miénktől különböző életeteket. „A regény – mondja Elizabeth Costello, a John Coetzee képzeletében született írónő – kísérlet, hogy esetről esetre értsük meg az emberi sorsot.”

A felvilágosodás gondolkodói, akik az új tudományok – a botanika, az állattan, a kémia, a fizika – eredményeinek birtokában igyekeztek bepillantani a természet legeldugottabb zugaiba, egy adott pillanatban merész állítást kockáztattak meg: ha a tudomány választ ad a természet minden kérdésére, akkor bizonyára megteremthető az emberi jelenség tudománya is, amely a mi természetünk kérdéseire is választ ad. Netán az ember mibenléte nem volna legalább olyan érdemes alanya a tudományos kutatásnak, mint a csillagoké vagy a növényeké? Nem volna az ember is tudományosan megismerhető, nem lehetne tudományosan megállapítani szükségleteit és kívánságait, hogy azután tudományosan elégtítsük ki őket? A racionális impulzus, amely számottevő fejlődést hozott a politikában és a gazdaságban, valami nagy úrt is egyértelművé tett. Amint a racionális tudományokat az emberi jelenség tanulmányozására próbálták alkalmazni – váratlanul s még inkább, mint korábban –, olyan teret érzékeltek, amelybe a reáltudományok nem voltak képesek behatolni. Irracionális, ellentmondásos és sötét helyet, amelyet az ismert eszközök nem tudtak felderíteni. Ebben a térben, ezen a helyen laknak démonaink, megvallhatatlan titkaink, zavaros érzelmeink, itt történnek azok a dolgok, amelyek, noha láthatatlanok, életet tesznek tönkre. Ez irracionálisunk, szenvedélyeink és elkövetett vétkeink helye, a vétkeinké, amelyeket szenvedélyeink és esztelenségünk miatt követünk el, a hely, a tér, amelyet sem felfedezni, sem megérteni nem tudnánk, ha nem számíthatnánk e találmányra, mely megvilágítja, s egyben rávilágít arra is, amik vagyunk: e találmányra, amely kitalál bennünket.

Csuday Csaba fordítása